

DANUTA MARKOWSKA

WSPÓLNOTA TERYTORIALNA A STYCZNOŚCI SPOŁECZNE

Jaką rolę odgrywa terytorium wsi w życiu jej mieszkańców? W jakich warunkach historycznych determinuje i ogranicza zakres styczności społecznych, a w jakich je otwiera, poszerza?

Rozważania poniższe poświęcone są historycznej zmienności roli terytorium wsi i jej lokalizacji. Podajemy tu wyniki badań terenowych przeprowadzanych w latach 1955—1963 we wsi Modlnica, pow. Kraków. Były to terenowe studia retrospektywne obejmujące okres od roku 1880 do 1963. Skupiały się one na problematyce społeczności lokalnej i rodziny. Zebrane materiały zostały opracowane w postaci monografii rodziny wiejskiej, która nie objęła jednak omawianej tu problematyki¹.

Modlnica położona jest w odległości 8 km w kierunku północno-zachodnim od Krakowa. Około 1880 roku liczyła 70 rodzin, w roku 1963 — 146. W ciągu tego 80-lecia przekształciła się ona ze wsi topograficznie podmiejskiej, lecz w sensie społeczno-ekonomicznym izolowanej i tradycyjnie rolniczej, w wieś-osadę funkcjonalnie podmiejską o charakterze robotniczo-chłopskim.

W tym procesie wyróżnić należy trzy okresy: 1) od około 1880 r. do 1919 r.; 2) od roku 1919 do 1945; 3) od roku 1945 do 1963.

Pierwszy z nich można by najogólniej określić jako fazę rozwoju pańszczyźnianego. Pod wieloma względami stanowi ona kontynuację okresu pańszczyźnianego, zwłaszcza w strukturze społecznej ludności, opartej przede wszystkim na strukturze własnościowej, oraz w typie lokalnych powiązań. Fazę tę cechuje jednakże prawno-formalna samodzielność chłopstwa, działanie kredytu lichwiarskiego, a także swobodny rozwój wielu dziedzin kultury ludowej, zwłaszcza artystycznej. Okres

¹ D. Markowska, *Rodzina w środowisku wiejskim. Studium wsi podkrakowskiej*, Kraków 1964.

pouwłaszczeniowy był dla chłopstwa próbą adaptacji do nowych warunków społeczno-ekonomicznych, przy czym nie następowało radykalne zerwanie z przeszłością. Przeciwnie — społeczność wiejska starała się podporządkować ten proces tradycyjnym instytucjom wiejskim lub przystosować te instytucje do nowych warunków. Ekonomiczno-społeczny rozwój Modlnicy tego okresu przebiegał analogicznie do procesu w całej Galicji Zachodniej².

Okres międzywojenny ma charakter przejściowy. Struktura własnościowa w rolnictwie traci z wolna swe dominujące znaczenie. Coraz silniej i szerzej przejawia się dążność do powiązania z miastem poprzez zajęcia i zawody pozarolnicze. Jednakże miasto nie jest w stanie wchłonąć całego nadmiaru siły roboczej wsi. Równocześnie parcelacja ziem dworskich stwarza możliwość nabywania działek rolniczych i wzmacnia zainteresowania rolnicze. Z drugiej strony niepewność i dorywczy charakter zatrudnienia pozarolniczego działa hamująco na proces tworzenia się nowej struktury społeczno-zawodowej ludności wsi. Procesy społeczno-gospodarcze badanej wsi nie dadzą się już w tym okresie odnieść do typowych przeobrażeń wsi małopolskiej okresu międzywojennego. Modlnica tego okresu nie miała jeszcze w pełni charakteru „strefy podmiejskiej”, ale także nie była już typową rolniczą wsią małopolską³.

Radykalną zmianę w życiu społeczno-gospodarczym wsi przynosi dopiero okres po roku 1945, kiedy to doprowadzono do końca parcelację gruntów dworskich i nastąpiło trwałe powiązanie rezerw siły roboczej wsi z ośrodkami przemysłowymi i miastem. W następstwie tych zmian zaczyna się kształtować nowa struktura społeczno-zawodowa ludności, charakteryzująca się dominantą liczebną chłopów-robotników i pojawieniem się robotników, traktujących wieś jedynie jako miejsce zamieszkania⁴. Natomiast niewielka już dziś grupa rolników niezarobkujących wykazuje stałą tendencję spadkową. Jednocześnie w gospodarce rolnej — zarówno w samej produkcji, jak i organizacji zbytu — zachodzą charakterystyczne dla strefy podmiejskiej procesy: specjalizacja w kierunku gospodarstw warzywniczo-ogrodniczych. W każdym z wyróżnionych tu okresów terytorium wsi odgrywa odmienną rolę w życiu jej mieszkańców. Ograniczymy się jedynie do przedstawienia sytuacji wyjściowej, tj. około 1880 roku, oraz aktualnej, tj. 1963 roku.

² Por. F. B u j a k, *Galicja*, t. I, Warszawa—Lwów 1908.

³ Por. M. M i e s z c z a n k o w s k i, *Struktura agrarna Polski międzywojennej*, Warszawa 1960.

⁴ Procesy te przebiegają w Modlnicy analogicznie jak w całej strefie podmiejskiej Krakowa, patrz: J. S u l i m s k i, *Procesy urbanizacji w strefie podmiejskiej Krakowa*, Kraków 1967.

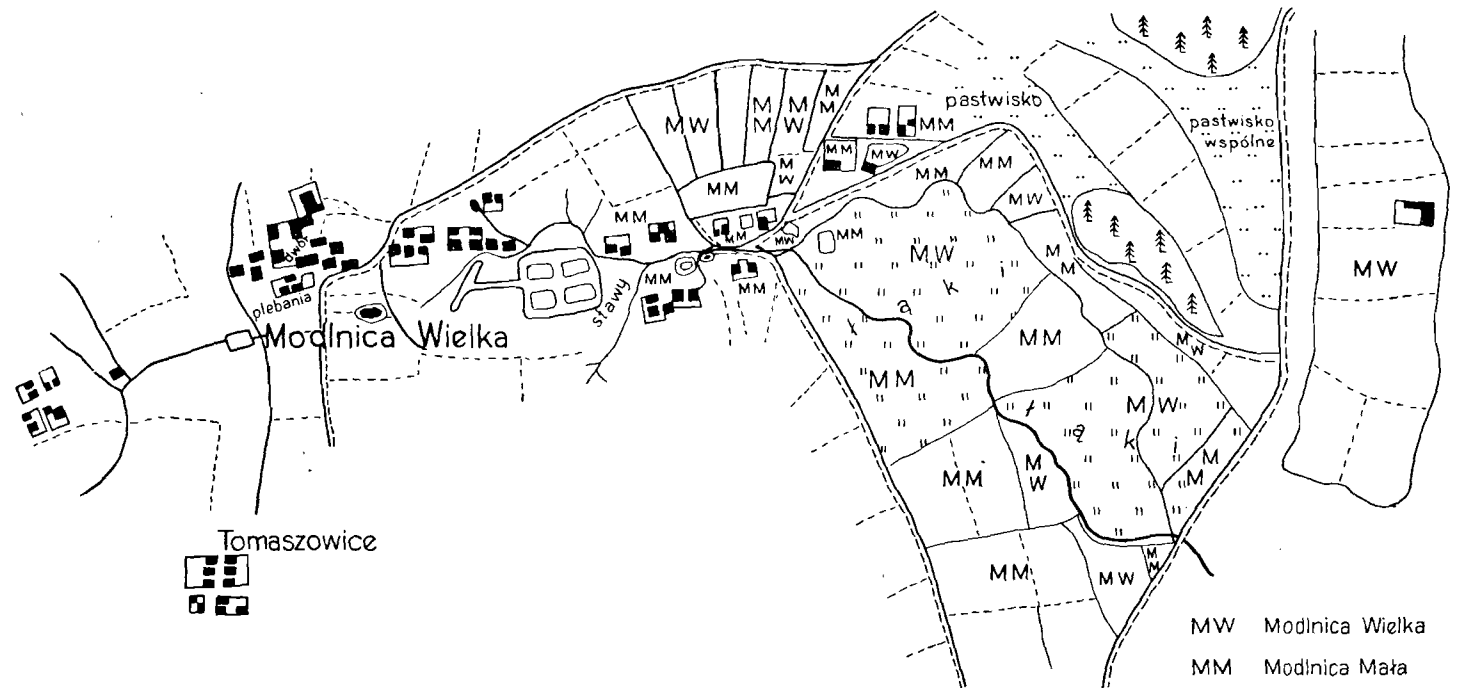
WSPÓLNOTA TERYTORIUM A GRANICE WSI

Historycy datują powstanie Modlnicy na przełom XII i XIII w.⁵ Stanowiła ona wówczas prawdopodobnie jedną całość z obecną wsią Modlniczką, oddaloną 1,5 km na południe. W późniejszych wiekach znalazły się one w rękach różnych właścicieli feudalnych: Modlnica — świeckich, Modlniczka — klasztoru. W wieku XVI—XVIII te dwa nieco odmiennie zorganizowane folwarki miały przemieszane przestrzennie grunty chłopów poddanych⁶. Granice wsi nie wyodrębiały więc zwar- tego terytorium, lecz dokumentowały historię kształtowania się feudal- nej własności (por. mapka 1). To przemieszanie gruntów obu wsi prze- trwało po dzień dzisiejszy. Dodajmy, że w okresie pańszczyźnianym chłopci Modlnicy mieli wspólne pastwisko i las z dworem i poddanymi z innych wsi, należącymi do tego dworu. Działki ziemi uprawnej, użyt- kowane przez rodzinę chłopską mogły być przez pana zamieniane na inne, położone w innym miejscu. Ludność bezrolna zatrudniona wyłącz- nie we dworze miała swoje domki pośród zagród gospodarzy. Chłopskie pola i zabudowania nie wyodrębiały się więc w sposób utrwalony od dworskich. Nie była to jeszcze chłopska wspólnota teryto- rialna, lecz feudalna wspólnota przestrzenna całości dwór—poddani, ostro wyodrębiająca się w stosunku do obszarów in- nych właścicieli feudalnych, nawet jeśli z punktu widzenia topograficz- nego były one przemieszane z gruntami danej wsi.

Akt uwłaszczenia przydziela ściśle zlokalizowany obszar konkretnej rodzinie chłopskiej. Ze wspólnot wydziela się fizycznie część chłopską jako wspólnotę gminy od części pańskiej. Dwór skupia swe zabudowania gospodarcze w jednym miejscu, tam też buduje pomieszczenia mieszkal- ne dla swych najemników. Wówczas dopiero kształtuje się chłopska wspólnota terytorialna, respektująca indywidualne posiada- nie każdego z gospodarzy i regulująca korzystanie ze wspólnot — pa- stwisk i lasów. Dwór pozostał jednak najpoważniejszym właścicielem gruntów na terenie wsi. Łącznie z niewielkim folwarkiem plebańskim grunty dominialne stanowiły ponad połowę ogółu gruntów wsi (por. tab. I). Wzrastająca liczba ludności powoduje napór na ziemie dworskie. Jednocześnie modernizacja techniczna gospodarki dworskiej z końcem XIX w. powoduje zadłużenie dworu i wyprzedaż części ziemi chłopom. Stąd już w 1900 r. grunty rustykalne przeważają we wsi. Odtąd nie- przerwanie „chłopska przestrzeń” narasta kosztem dworskiej.

⁵ Patrz: F. Bujak, *Studia nad osadnictwem Małopolski*, cz. I, Kraków 1905, s. 323—324.

⁶ *Ibidem*, s. 319

Plan wsi Modlnica Wielka i Modlnica Mała przechowany w aktach Archiwum Senackiego z 1806 r., obecnie w Archiwum Miasta Krakowa. Jest to plan odręczny „bloss a la vue aufgenommen”, jak brzmi umieszczony na nim napis

Tab. I. Udział gruntów dominialnych i rustykalnych w ogólnym areale użytków rolnych we wsi Modlnicy w latach 1869—1900

Rok	Grunta dominialne (w %)	Grunta rustykalne (w %)	Źródło informacji służące do obliczenia odsetków
1869*	55,8	44,2	<i>Słownik geograficzny</i> , t. 6, Warszawa 1885, s. 568
1880	57,1	42,9	Materiały terenowe: historie rodzin i relacje dawnych funkcjonariuszy dworskich
1900	39,5	60,6	<i>Gemeindelexikon von Galizien</i> , Wien 1907, s. 306, 310—311

* Dane dla 1869 r. dotyczą Gminy Modlnicy, obejmującej wsie Modlnica i Modlniczka.

U schyłku XIX w. jedynie północno-wschodnia granica wsi przebiegała w sposób ostry, była to zarazem granica państwowa między zaborem austriackim a rosyjskim. Pozostałe podlegały różnym korektom. Utrzymywał się też stan przemieszania gruntów chłopskich ludności wsi Modlnicy i Modlniczki. A jednak w świadomości mieszkańców wsi funkcjonowało silne poczucie wspólnoty terytorialnej i odrębności w stosunku do wsi sąsiednich. Jak wskazują na to historie rodzin, tylko w jednym przypadku bliskość pól skłoniła modlnickiego gospodarza do współdziałania z sąsiadem z Modlniczki, choć zwrotna pomoc sąsiedzka była w owym okresie powszechna. Kiedy w Niedzielę Palmową po wyjściu z kościoła obchodzono granice wsi i zatykano święcone palmy w ziemię, by uchronić wieś przed klęskami żywiołowymi i zapewnić dobre plony — omijano w tym skomplikowanym pochodzie działki należące do Modlniczki⁷. Jeszcze dziś przedstawiciele generacji starszej utrzymują, że mimo przemieszania gruntów od razu można było zauważyć, które należą do „naszej” wsi, gdyż były lepiej uprawione⁸. Szereg stereotypów co do charakteru sąsiadów (lenistwo, skłonność do kradzieży itp.) akcentował w sferze świadomości społecznej granice własnej wsi, tak trudne do wytyczenia w sposób topograficzny.

⁷ Materiały terenowe autorki z 1956 r., złożone w Archiwum Zakładu Etnografii Ogólnej i Socjologii UJ w Krakowie.

⁸ Materiały terenowe autorki z 1955 r., złożone w Archiwum Zakładu Etnografii Ogólnej i Socjologii UJ w Krakowie.

STYCZNOŚCI SPOŁECZNE

Około 1880 r. Modlnica liczyła 70 rodzin, ludności 537 osób⁹. Z równo niewielkie rozmiary tej społeczności, jak i typ zabudowy wsi powodowały, iż wszyscy jej mieszkańcy znali się wzajemnie i kontaktowali stale. Modlnica jest wielodrożnicą o zwartej zabudowie z centralnym placem na wzniesieniu, gdzie stoi kościół. Jakkolwiek ludność wsi pozostawała ze sobą w stałych stycznościach, to jednak istniał określony rytuał regulujący te styczności i dystansujący niektóre kontakty.

Tab. II. Struktura społeczno-własnościowa ludności wsi Modlnicy około 1880 r.

Nazwa kategorii społecznej	Obszar gospodarstwa w ha	Liczba rodzin	Odsetek ogółu rodzin			
Kmiecie	8,5—10	6	8,6			
Zagrodnicy	5,5— 8,5	11	15,7			
Gospodarze	2 — 5,5	22	31,4			
Półgospodarze	0,5— 2	13	18,6			
Chałupnicy Komornicy Fornale	bezrolni i do 0,5	18	25,7			
R a z e m				—	70	100,0

Zródło: Materiały terenowe: historie rodzin

W toku codziennej współpracy kontaktowali się przede wszystkim bogaci ze swymi najemnikami oraz równorzędni sobie gospodarzo partnerzy powiązani zasadami zwrotnej pomocy sąsiedzkiej. Zróznicowanie społeczno-ekonomiczne ludności wsi było bowiem znaczne (por. tab. II). Ono to określało różne formy powiązań gospodarczych (por. tab. III) zamykających się w obrębie wsi.

Sytuacje odświętne, rekreacyjne, obrzędowe wyznaczały poszczególnym grupom społecznym i grupom wieku odpowiednie miejsca: w kościele, w karczmie, w czasie wieczornych spotkań, na weselach, chrzcinach czy odpustach. Wówczas to kontaktowali się przede wszystkim równi z równymi — równi społecznie i równi wiekiem czy stanem cywilnym.

W okresie 1880—1919 znacznie wzrosła liczba rodzin we wsi, słabszy był stosunkowo przyrost liczby ludności¹⁰. Usamodzielnianie się małych

⁹ Dane co do liczby rodzin pochodzą z badań terenowych autorki, tj. zestawu historii wszystkich rodzin zamieszkujących wieś około 1880 r. Dane o liczbie ludności zaczerpnięto ze *Słownika geograficznego*, t. 6, Warszawa 1885, s. 568/569.

¹⁰ W 1910 r. liczba rodzin wynosiła około 100 (brak dokładnych danych), liczba ludności 568 (*Allgemeines Verzeichnis der Ortsgemeinden Österreichs nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31 December, 1910*, Wien 1915, s. 346/347).

Tab. III. Odrobek, najem i zwrotna pomoc sąsiedzka w rodzinach wsi Modlnicy około 1900 r.* (dane absolutne)

Kategoria społeczno-ekonomiczna rodziny	Obszar gospodarstw w ha	Liczba gospodarstw	Korzystanie						Świadczenie					
			z odrobków		z najmu		z pomocy sąsiedzkiej		odrobków		najmu		pomocy sąsiedzkiej	
			stałe	do-ryw-cze	stałe	do-ryw-cze	stałe	do-ryw-cze	stałe	do-ryw-cze	stałe	do-ryw-cze	stałe	do-ryw-cze
Kmiecie	8,5—10	5	4	1	3	2	—	1	—	—	—	—	—	—
Zagrodnicy	5,5— 8,5	12	2	7	—	10	2	1	—	—	—	—	1	2
Gospodarze	2,0— 5,5	31	—	8	—	14	15	7	—	—	—	—	12	10
Półgospodarze	0,5— 2,0	21	—	—	—	—	11	6	2	18	—	18	11	4
Chałupnicy, komornicy	do 0,5	7	—	—	—	—	—	—	4	1	6	5	—	—
R a z e m	—	76	6	16	3	26	28	15	6	19	6	23	24	16

Zródło: Materiały terenowe: historie rodzin

* W tabeli pominięto 14 rodzin fornalskich, powiązanych stałym najmem z miejscowym dworem. Przez „stałe odrobki” rozumiemy świadczenie odrobków we wszystkich sezonach rolniczych, podobnie rozumieć należy „stałą pomoc sąsiedzką”. Przez „stały najem” sytuację, w której zawarto roczną umowę o pracę na cały rok gospodarczy.

rodzin nie prowadziło jednak do powstawania przysiółków. Wieś pozostała nadal skupiona, a styczności społeczne zachowały tradycyjny charakter.

ZASIEDZIAŁOŚĆ A WŁASNOŚĆ

Ciągłość osadnictwa we wsi utrzymywana była przede wszystkim poprzez element zamożniejszy. Małżeństwa zawierane były głównie w obrębie własnej wsi, rzadziej wsi sąsiednich. Dobór terytorialny małżonków w omawianym okresie przedstawia tabelka IV. Łącznie 61,7⁰/₀ małżonków pochodziło z tej samej wsi. Zwraca uwagę fakt, iż ciągłość osadnictwa utrzymywała się mniej więcej równomiernie poprzez linię męską (82,7⁰/₀ mężczyzn z tej samej wsi), jak i kobiecą (72,8⁰/₀ kobiet). W tych warunkach powinowactwo i pokrewieństwo spletało się nierozdzielnie z sąsiedztwem. Szerszych powiązań rodzinnych pozbawione były we wsi tylko niektóre rodziny bezrolnych, zwłaszcza fornalskie.

Tab. IV. Dobór terytorialny małżonków. Małżeństwa zawarte w latach między 1880—1919 r. (w odsetkach ogółu małżeństw)

	Pochodzenie terytorialne męża					Razem
	Ogółem małżeństw zbadanych 121	Ta sama wieś	Ta sama gromada	Ten sam powiat	Inny powiat	
Pochodzenie terytorialne żony	Ta sama wieś	61,7	1,2	6,2	3,7	72,8
	Ta sama gromada	11,1	—	—	—	11,1
	Ten sam powiat	4,9	—	1,2	—	6,1
	Inny powiat	5,0	—	—	5,0	10,0
	Razem	82,7	1,2	7,4	8,7	100,0

Tabelka sporządzona na podstawie materiałów terenowych autorki, tj. historii rodzin.

Z tymi zasadami doboru terytorialnego skorelowane były zasady doboru społecznego. Ogółem w zbiorowości małżeństw zawartych w tym okresie w 71,2⁰/₀ partnerzy dobierali się z tych samych kategorii społeczno-własnościowych, a w 58,7⁰/₀ stwierdzono dokładną równowagę wyposażenia początkowego młodych (patrz tab. V)¹¹.

Wśród owych 61,7⁰/₀ małżeństw, gdzie oboje partnerzy pochodzili z tej samej wsi, zgodność pozycji społeczno-majątkowej wyrażała się odsetkiem 88,2⁰/₀, a równowaga wyposażenia początkowego — 76,4⁰/₀.

¹¹ Ogół dóbr, jakie młodzi otrzymywali, przeliczano na wartości pieniężne według ówczesnych cen i następnie ustalano stopień równowagi wyposażenia początkowego młodych. Tak dokonane szacunki skonfrontowano z subiektywnymi opiniami informatorów na ten temat.

Ciągłość osadnictwa we wsi była więc kontynuacją pokoleń gospodarzy rolników, kontynuacją normowaną zwyczajowym systemem kojarzenia małżeństw.

Tab. V. Dobór społeczny małżonków. Małżeństwa zawarte w latach 1880—1919, 1920—1944, 1945—1963 (w odsetkach ogółu małżeństw)

Małżonkowie pochodzą z gospodarstw	Małżeństwa zawarte w okresie		
	1880—1919 N = 121	1920—1944 N = 75	1945—1963 N = 76
O tej samej grupie obszarowej	71,2	38,2	42,8
O zbliżonej grupie obszarowej	20,1	25,7	40,1
O odległej grupie obszarowej	8,7	36,1	17,1
R a z e m	100,0	100,0	100,0

WSPÓŁCZESNE LOSY LOKALNYCH POWIĄZAŃ

Na przełomie XIX i XX w. Modlnica była pogranicznym bastionem kultury ludowej regionu krakowskiego. Jako siedziba dworu, parafii i gminy oraz miejsce targowisk stanowiła ośrodek ciężenia okolicznych wsi.

Aktualny porządek administracyjny nadal powierza jej rolę centrum. Modlnica jest siedzibą zarządu gromady, w skład której poza nią wchodzi jeszcze cztery inne wsie. Zachowała się też jej rola jako ośrodka parafialnego. Wydaje się jednak, że nie jej funkcje ośrodkowe są najważniejsze. Bliskość miasta powoduje zresztą, że w porównaniu z innymi ośrodkami gromadzkimi województwa czy kraju rola Modlnicy jako czynnika więzi społeczno-gospodarczej jest słaba¹². Istotniejsza wydaje się topograficzna i społeczna lokalizacja wsi na szlaku ruchliwości wieś — miasto. Zachodnią swą granicą Modlnica przylega do dawnej wsi Bronowice — dziś już dzielnicy Krakowa. Przecina ją wielki trakt — szosa, a komunikacja autobusowa wiąże ją w sposób dogodny z miastem (dojazd do centrum Krakowa trwa 35 minut, a autobusy kursują co 30 minut). Modlnica jest w pełni zelektryfikowana. Toteż w ostatnich latach zdarzają się przypadki zakupu parcel budowlanych na terenie wsi

¹² Por. M. Chłczuk, *Sieć ośrodków więzi społeczno-gospodarczej wsi w Polsce*, Warszawa 1963.

przez mieszkańców Krakowa z intencją osiedlenia się tutaj. Coraz częściej osoby zdobywające wyższe wykształcenie nadal zamieszkują we wsi. Bezpośrednie sąsiedztwo miasta i znaczny odsetek zatrudnionych w mieście (patrz tab. VI) powodują, iż wzory kultury miejskiej są tu szybciej przejmowane niż we wsiach dalej od traktu położonych¹³. Zbliżenie do

Tab. VI. Rodziny według zarobkowania pozarolniczego i grup obszarowych gospodarstw we wsi Modlnicy w 1963 r.

Obszar gospodarstwa w ha	Ogółem liczba gospodarstw	Liczba rodzin o danym typie zarobkowania pozarolniczego				
		Zarobkuje tylko głowa rodziny	Głowa rodziny nie zarobkuje — zarobkuje jeden lub kilku członków rodziny	Zarobkuje głowa rodziny i ktoś z pozostałych jej członków	Nikt nie zarobkuje poza gospodarstwem	Renta lub dożywocie jako źródło utrzymania
Bezrolni i do 0,1	10	6	—	1	1	2
0,1—0,5	9	3	1	2	1	2
0,5—2	66	28	9	13	14	2
2 —5	58	15	16	16	11	—
5 —7	2	—	—	—	2	—
7 —10	1	—	—	—	1	—
Razem:	146	52	26	32	30	6
Odsetki ogółu rodzin	100,0	35,7	17,8	21,8	20,5	4,1
Odsetki rodzin z zarobkowaniem pozarolniczym	—	75,4		—	—	—

Modlnicy jest więc dla tych wsi zbliżeniem do miasta. W sąsiednich wsiach obserwuje się ostatnio tendencję do lokalizowania nowych zagród nie w środku wsi, lecz na działkach położonych bliżej Modlnicy. „Mieszkać w Modlnicy to już jakby w mieście, to już na progu” — mówią mieszkańcy tych wsi. Powszechne jest wśród nich oczekiwanie, że w przyszłości nastąpi połączenie ich wsi z Modlnicą w jedną wielką osadę¹⁴. Tendencja do zawierania małżeństw z dziewczętami z Modlnicy powszechna jest wśród młodych mężczyzn okolicznych wsi. Znajduje to

¹³ Dotyczy to zwłaszcza modernizacji gospodarstwa domowego.

¹⁴ We wsiach tych przeprowadziła autorka badania sondażowe, jednakże nie obejmujące całej zbiorowości.

wyraz w zasadach doboru terytorialnego małżeństw zawartych w okresie 1945—1963. Jak wskazuje na to tab. VII, ogółem 75,2% kobiet pochodzi z Modlnicy, a mężczyzn tylko 46,1%, natomiast przybysze z innych wsi stanowią łącznie 51,3%. Mężczyźni ci w przeważającej liczbie zatrudnieni byli przed zawarciem małżeństwa w gospodarstwie rodzicielskim lub też trudnili się sezonowo tylko zajęciami pozarolniczymi. Osiedlenie się w Modlnicy łączyło się prawie we wszystkich przypadkach z podjęciem trwałego zajęcia pozarolniczego.

Tab. VII. Dobór terytorialny małżonków. Małżeństwa zawarte w latach 1945—1963 (w odsetkach ogółu małżeństw) *

	Pochodzenie terytorialne męża						Razem
	Ogółem 76 małżeństw zbadanych	Ta sama wieś	Ta sama gromada	Ten sam powiat	Inny powiat	Miasto lub osiedle	
Pochodzenie terytorialne żony	Ta sama wieś	34,3	7,9	11,9	18,5	2,6	75,2
	Ta sama gromada	2,6	2,6	—	—	—	5,2
	Ten sam powiat	5,3	—	2,6	2,6	—	10,5
	Inny powiat	3,9	1,3	1,3	1,3	—	7,8
	Miasto lub osiedle	—	—	1,3	—	—	1,3
	Razem		46,1	11,8	17,1	22,4	2,6

W wymiarze obiektywnym rola Modlnicy w sieci osiedleńczej polega przede wszystkim na jej funkcji pomostu pomiędzy miastem a wsiami bardziej rolniczymi i oddalonymi od traktu komunikacyjnego.

Jak widzą lokalizację swojej wsi sami Modlniczanie? Wypowiedzi na ten temat przedstawia tabelka VIII. Uderza zdecydowana orientacja na miasto. Na uwagę zasługuje fakt, iż kobiety częściej wskazują na negatywne skutki bliskości miasta dla rolnictwa i widzą w niej przyczynę zaniku form współżycia wioskowego. Spowodowane to jest tym, że są one silniej powiązane z losami rolnictwa i wsi niż mężczyźni, których większość zatrudniona jest w mieście.

Interesująco przedstawiają się również wizje przyszłości wsi. Ukazuje je tabelka IX. Są one także silnie zorientowane na miasto. Słabe jest na ogół poczucie wspólnoty losów z innymi wsiami gromady, silniej jednak zaznaczone w opiniach kobiet.

Można więc powiedzieć, że w świadomości mieszkańców Modlnicy, zwłaszcza mężczyzn, orientacja na miasto przesłania rolę tej wsi wobec wsi okolicznych i rzeczywiste z nimi powiązania, że lokalizacja wsi oceniana jest przede wszystkim z punktu widzenia topograficznej i społeczno-gospodarczej bliskości miasta.

* Źródło: ankieta przeprowadzona w 1963 r.

Tab. VIII. *Opinie mieszkańców wsi Modlnicy o jej położeniu*

Treść opinii	Opinie mężczyzn		Opinie kobiet		Łącznie opinie mężczyzn i kobiet	
	Liczba wypowiedzi	%	Liczba wypowiedzi	%	Liczba wypowiedzi	%
Bardzo dobre położenie z uwagi na bliskość miasta i dogodną komunikację (bez rozważań nad przyszłością wsi)	98	60,9	76	43,7	174	52,0
Bardzo dobre położenie ze względu na bliskość miasta i szansę przyłączenia wsi do miasta	41	25,5	32	18,4	73	21,8
Opinie niejednoznaczne: dobre położenie z uwagi na połączenie komunikacyjne, ale bliskość miasta powoduje nadmierny odpływ z rolnictwa, współżycie wioskowe zanika itp.	10	6,2	36	20,7	46	13,7
Opinie niejednoznaczne: dobre położenie z uwagi na połączenia komunikacyjne, ale we wsi nie ma rozrywek, zamiera życie kulturalne — młodzi szukają rozrywek w mieście	6	3,7	14	8,0	20	5,9
Bardzo dobre położenie zarówno ze względu na połączenie komunikacyjne z miastem jak i bliskość sąsiednich wsi	4	2,5	12	6,9	16	4,8
Brak zdania; nie zastanawiał(a) się nad tym	2	1,2	4	2,3	6	1,8
Razem	161	100,0	174	100,0	335	100,0

Zródło: materiały terenowe autorki, ankieta dotycząca opinii przeprowadzona w 1963 r.
Uwaga: W ankiecie postawiono to pytanie jako otwarte.

KOBIEТЫ, CIĄGŁOŚĆ OSADNICTWA I ZMIERZCH „OJCOWIZNY”

W pierwszym z omawianych okresów zasiedziałość łączyła się wyraźnie ze stanem posiadania ziemi, a ciągłość osadnictwa utrzymywała się mniej więcej równomiernie poprzez linię męską, jak i kobiecą. Już procesy ruchliwości okresu międzywojennego wprowadziły na teren wsi „nowych” rolników, zmieniły zasady doboru terytorialnego małżonków. Obecnie ciągłość osadnictwa utrzymywana jest zdecydowanie poprzez

Tab. IX. Wyobrażenia mieszkańców Modlnicy o przyszłości ich wsi

Odpowiedzi na pytanie: „Jaka zdaniem Pana(i) będzie sytuacja Modlnicy za 10—15 lat”	Opinie mężczyzn		Opinie kobiet		Łącznie opinie mężczyzn i kobiet	
	Liczba wypowiedzi	%	Liczba wypowiedzi	%	Liczba wypowiedzi	%
Modlnica połączy się z innymi wsiami gromady w jedną dużą wieś, część osób będzie pracowała w mieście, część — w gospodarstwie rolnym	12	7,5	28	16,1	40	11,9
Nie nastąpią żadne poważniejsze zmiany	51	31,7	48	27,6	99	29,5
Modlnica będzie dzielnicą miasta Krakowa, rolnictwo we wsi będzie zanikało. Inne wsie gromady pozostaną wsiami	75	46,6	61	35,1	136	40,6
Zarówno Modlnica jak i inne wsie gromady zostaną przyłączone do miasta Krakowa, rolnictwo będzie zanikało	13	8,0	22	12,6	35	10,5
Inne (np. — wieś zostanie przyłączona do miasta, ale rolnictwo się utrzyma — wieś nie będzie przyłączona do miasta, ale zanikać będzie rolnictwo) oraz brak zdania	10	6,2	15	8,6	25	7,5
Razem	161	100,0	174	100,0	335	100,0

Zródło: Materiały terenowe autorki, ankieta dotycząca opinii przeprowadzona w 1963 r.

Uwaga: Odpowiedzi na postawione pytanie zostały w ankiecie skategoryzowane.

linię kobiecą (por. tab. VII). Czynniki społeczno-własnościowy nie określa już dziś zasiedziałości. Ludność bezrolna lub małorolna osadziła się na trwałe na wsi, posiada własne domy mieszkalne i zagrody. Wśród bezrolnych i właścicieli gospodarstw do 1 ha 72% posiada dom mieszkalny stosunkowo nowy, bo wybudowany po roku 1935.

Utrzymywanie się ciągłości osadnictwa przede wszystkim poprzez linię kobiecą ma doniosłe konsekwencje nie tylko dla kształtowania się grup krewnych i powinowatych na terenie wsi, ale także dla przeobrażeń w sferze wartości. Obserwuje się zmierzch ideologii „ojcowizny”, która nakazywała dawniej uprzywilejowanie synów w przekazywaniu im zagrody i podstawowego zrębu gospodarstwa, by zachować ciągłość linii męskiej, ciągłość nazwiska przypisanego do określonego wycinka przestrzeni wiejskiej. W badaniach terenowych usiłowano ustalić znaczenie związane dziś z pojęciem „ojcowizna”. Okazało się, że zaledwie dla 5% mężczyzn-gospodarzy jest to nadal ideologia żywa, że skłonni byłiby zgodnie z nią rozwiązywać problemy przekazywania gospodarstwa¹⁵.

TYPY KONTAKTÓW SPOŁECZNYCH

Modlnica liczyła w 1963 roku 672 mieszkańców. Nie jest to więc zbyt wielki przyrost w porównaniu z rokiem 1880 (537 osób). Zabudowa wsi nie uległa wielkim zmianom, przybyły nowe domy, ale zachowany został stan skupienia zabudowy. A jednak nie wszyscy mieszkańcy wsi znają się dziś wzajemnie. Dotyczy to zwłaszcza młodych mężczyzn, pochodzących z innych wsi i zatrudnionych w mieście — oni nie znają wielu mieszkańców wsi i nie są przez wielu znani. Często informatorzy stwierdzali, że znają wprawdzie wszystkich mieszkańców wsi, ale z wieloma spotykają się zaledwie kilka razy w roku. O wiele pełniejsza jest wiedza kobiet o mieszkańcach wsi, one też kontaktują się częściej między sobą. Ogół styczności społecznych mieszkańców wsi można by ująć w następujące typy:

1. Styczności przypadkowe, ograniczające się do wymiany pozdrowień, charakterystyczne dla młodych mężczyzn z bezrolnych czy małorolnych rodzin, zatrudnionych w mieście i nie mających jeszcze dzieci w wieku szkolnym.

1. Urzeczowione kontakty gospodarcze, charakterystyczne zwłaszcza dla rolników i chłopów-robotników zorientowanych na gospodarstwo rolne oraz dla wielkiej liczby żon chłopów-robotników, kierujących gospodarstwem.

¹⁵ W kwestii tej przeprowadzono badania opinii wszystkich mężczyzn — głów gospodarstw (materiały Archiwum Zakładu Etnografii Ogólnej i Socjologii UJ w Krakowie).

3. Kontakty oparte na wspólnocie celów czy zainteresowań pozagospodarczych, np. pomiędzy rodzicami posiadającymi dzieci w tej samej klasie lub tej samej szkole w mieście, czy też pomiędzy młodymi małżeństwami (zarówno rolników, jak i nierolników), dla wspólnego spędzania czasu wolnego i organizowania rozrywek.

4. Rzadkie styczności odświętne, rodzinne — obowiązkowe wizyty składane zwłaszcza starszym krewnym, respektujące jeszcze elementy dawnego konwenansu rodzinnego.

Cechą znaną styczności społecznych we wsi jest więc tworzenie się różnych kręgów kontaktów na różnych zasadach: od tradycją nakazanych ceremonialnych kontaktów z krewnymi poprzez konieczne z gospodarczego punktu widzenia współdziałanie aż po kontakty oparte wyłącznie na swobodnym doborze, na wspólnocie zainteresowań i wzorów zachowań.

UWAGI KOŃCOWE

Granice tradycyjnej wsi wyznaczały jej mieszkańcom podstawową przestrzeń aktywności gospodarczej i społecznej, izolowały ich i wyodrębniały w stosunku do wsi sąsiednich. Czynnikiem wspólnoty terytorialnej był więc aktywną komponentą sieci lokalnych powiązań.

Współczesne procesy ruchliwości społecznej zmieniły gruntownie rolę wspólnoty terytorialnej. Przestrzeń wsi stała się dla jej mieszkańców określonym wycinkiem szerokiej sieci osadniczej, wyrażającej strukturę powiązań między zapleczem wiejskim a miastem. Według miejsca w tej sieci, według dostępności topograficznej i społecznej miasta ocenia się dziś własną wieś. Granice wsi otwarły się zresztą nie tylko na pobliskie miasto, ale także na sąsiedzkie wsie relatywnie bardziej rolnicze. Można więc powiedzieć, że poprzez różne dziedziny swej aktywności oraz różne grupy ludzkie Modlnica powiązała się zarówno z miastem, jak i z rolniczym zapleczem.